

**MEDNARODNI SIMPOZIJ OB 50-LETNICI KONCA II. SVETOVNE VOJNE
IN ZMAGE NAD NACIFAŠIZMOM
PRIMORSKA IN TRST OD RAPALLA DO LONDONSKEGA
MEMORANDUMA (1920–1954)**

Koper, 26. maja 1995

Mednarodni simpozij v Kopru so organizirali Zgodovinsko društvo za južno Primorsko v Kopru, Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije-Juljske Krajine v Trstu, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani in Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Enajst zgodovinarjev iz Slovenije, Italije (Trsta) in Avstrije (z Dunaja), se je zbralo in predstavilo svoja novejša dognanja o Primorski in Trstu v tistih časih; leto 1945 tu ni imelo istih razsežnosti in posledic kot v drugih predelih Slovenije in Italije. Konec vojne in zmaga nad nacifašizmom sta bila le etapa v procesu, ki je potekal od leta 1941 pa vse do leta 1954, do podpisa londonskega memoranduma. Večja dostopnost do arhivskih virov iz tega obdobja in pa interes slovenskih in italijanskih zgodovinarjev, da bi skupaj spregovorili o dogajanjih na tem narodnostno mešanem področju, sta pripeljala do novih rezultatov zgodovinskih raziskav.

V uvodnem referatu je *Jože Pirjevec* analiziral slovensko-italijanske odnose od leta 1915 pa vse do danes. Kritično se je lotil vrste problemov, ki so usodno vplivali na dogajanja v Primorju in Trstu. Razložil je značilnosti iredentizma in fašizma v Julijski krajini, nakazal, kako so zaostreni odnosi med Italijo in Jugoslavijo vplivali na stanje v Julijski krajini med obema vojnama, za obdobje 1941–1945 pa je naštel najvažnejše etape boja in ukrepe za priključitev tega ozemlja k Sloveniji oz. Jugoslaviji. Posledice, ki jih je sprožilo vprašanje zapadne meje Italije po drugi vojni, interesi in načrti velesil pa so vprašanje razmejčitve med Italijo in Jugoslavijo potegnili vse do leta 1975, do podpisa osimskega sporazuma. Pirjevec je poudaril, da iredentistična miselnost v Trstu še vedno živi, kljub živahnim gospodarskim stikom pa se kulturno sožitje ni uspelo zakoreniniti v glavah dela italijanskega prebivalstva v Trstu, kjer se je formirala nova stranka, Lista za Trst. Svoje predavanje o slovensko-italijanskih odnosih je zaključil s kritično obravnavo italijanske zunanje politike do nove slovenske države, njenega kasnega in izsiljenega priznanja (igre De Michelisa) ter njene politike do vstopa Slovenije v Evropsko zvezo.

Milica Kacin Wohinz je govorila o oblikah protifašističnega boja na Primorskem med obema vojnama. Avtorica je izpostavila tri obdobja: prvo obdobje je pričelo z revolucionarnim poletjem leta 1917, kjer je razložila tudi nastanek političnih strank, drugo obdobje je postavila v čas po priključitvi Julijske krajine k Italiji, kjer je bil glavni cilj odpora obramba pred nasilno italijanizacijo, za tretje obdobje, ki se pričinja že v 20-letih pa je značilno organiziranje ilegalnega odpora in nastop delovanja ilegalne organizacije TIGR, ki je že leta 1928 nastopala s parolo »Smrt fašizmu«. Kacinova je med drugim tudi izpostavila vprašanje, zakaj organizacija TIGR ni bila ena od ustanovnih skupin OF. Podala je še kratek povzetek programov in delovanj vseh strank ter zaključila, da so bila vsa politična in kulturna gibanja Slovencev v Julijski krajini antifašistična ter da se je fašizem na Primorskem identificiral z italijanstvom in italijansko državo.

V referatu o vzponu in nasilni ukinitvi gospodarskih ustanov na Tržaškem je *Milan Pahor* poudaril pomen gospodarske neodvisnosti, ki je za vsak narod, poleg političnega in kulturnega, odločilnega pomena, česar so se zavedali tudi Slovenci v Julijski krajini. Silovit vzpon vseh oblik nacionalnega uveljavljanja, ki se je pričel že proti koncu 19. stoletja, se je odražal v ustanavljanju hranilnic, posojilnic in denarnih zadrug. Leta 1905 so tržaški Slovenci ustanovili Jadransko banko, ki je pomenila vrh ekonomskega uveljavljanja in bila močna konkurenca italijanskemu kapitalu. Vse te progresivne težnje je prizadel izbruh prve svetovne vojne in kasneje politika italijanske države do slovenskih bank, saj je prevladalo mnenje, da se morajo italijanizirati, kar je seveda potegnilo za seboj tudi trde, a uspešne likvidacijske ukrepe.

Anna Maria Vinci s tržaške univerze je predstavila projekt Trst v vojni, ki teče kot raziskovalni projekt že od leta 1990, zajema pa obdobje 1940–1945, s posebnim poudarkom na letih 1943–45. Ob upoštevanju arhivskih virov, tiska in spominskih virov so raziskovalci želeli dati odgovor predvsem na to, kako se je vojna odražala v življenju italijanske družbe in ljudi v mestih. Poudarila je specifičnosti, ki so se pokazale v Trstu v primerjavi z drugimi italijanskimi mesti. K sodelovanju so bili pritegnjeni tudi slovenski zgodovinarji *Marta Verginella*, *Katja Colja* in *Sandi Volk*. Rezultat njihovega dela je bil predstavljen na tem simpoziju – to je slovenska publikacija *Ljudje v vojni*, ki je izšla v zbirki *Annales*. Vincijeva je bila mnenja, da so se s sodelovanjem slovenskih in italijanskih zgodovinarjev odprle nove perspektive raziskovanj tega narodnostno mešanega ozemlja.

Emigracija Slovencev iz Julijske krajine po prvi svetovni vojni kljub množičnosti še ni našla vsestranske obdelave s strani zgodovinarjev. *Aleksij Kalc* se že vrsto let ukvarja s proučevanjem in raziskovanjem tega vprašanja. Zaključki, do katerih je prišel, odpirajo nova spoznanja procesa, ki je imel za Slovence v Julijski krajini usodne posledice, saj so bili prisiljeni emigrirati vsi sloji slovenskega prebivalstva. Kalc je poudaril tri faze, ki so sledile raznim ukrepom italijanske oblasti: prvo fazo datira v čas zamenjave avstrijskih oblasti, zamenjave administrativnega kadra, druga faza sovpada s prihodom fašizma na oblast in tretja napoči sredi 30-ih let, ob italijanski intervenciji v Abesiniji. Dotaknil se je tudi političnega delovanja emigrantov v Jugoslaviji in njihove vloge med drugo vojno v deželah preko oceana.

Vlasta Beltram je v svojem prispevku opozorila na lokalne značilnosti narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenski Istri, predvsem v letih 1944–45. Izpostavila je mobilizacijo in problem preskrbe partizanskih enot.

Dopoldanski del je zaključila *Marta Verginella*, ki je nanizala nekaj svojih izkušenj ob analiziranju fonda ustnih pričevanj dvajsetih tržaških borcev.

Obdobje nemške uprave Jadranskega Primorja v letih 1943–45 je osvetlil *Karl Stuhlpfarrer* z Dunaja. Opozoril je predvsem na vlogo Rainerja, kolaboracijo velike tržaške buržoazije ter na razne ukrepe nemških in lokalnih oblasti proti Slovincem, Hrvatom, Židom in Romom.

Krajši pregled najpomembnejših zgodovinskih odnosov med Slovenci in Italijani, predvsem pa stalen pritisk zahodne sosede, je bil uvod v predavanje *Borisa M. Gombača* o osvoboditvi Trsta maja 1945. Med mednarodno prisilo v tekmi za osvoboditev Trsta in volilnimi izkušnjami nove oblasti (pomen Pokrajinskega NOO za Slovensko primorje in Trst od ustanovitve avgusta 1944 dalje), ki so pomenile novo zmago pri priključitvi tega teritorija k matični domovini, so se dogodki odvijali z veliko naglico. Kritično se je opredelil do vloge tržaškega CLN. Konec vojne je Trstu prinesel nov red, ki pa ga mnogi tudi niso sprejeli. Celoten proces novih odnosov je bil prekinjen s podpisom beograjskega sporazuma in z vzpostavitvijo cone A Julijske krajine.

O odnosih prebivalstva in političnih strank do vojaških uprav v coni A in B Julijske krajine 1945–47 je govorila *Nevenka Troha*. Opozorila je na razlike med obema sistemoma uprav, se dotaknila represivnih ukrepov VUJE v coni B ter problematike fojb v coni A, analizirala politiko Slovensko-italijanske antifašistične unije, ki jo je v coni A podpiral tudi znaten del italijanskega prebivalstva, ter predstavila opredelitve slovenske in italijanske duhovščine.

Tatjana Ploj je v svojem prispevku proučila premoženjsko strukturo optantov iz Izole v letih 1953–54.

Sledila je diskusija okoli suverenosti italijanske države v času nemške okupacijske uprave v Jadranskem Primorju, polemično pa se je oglasila tudi italijanska kolegica *Anna Maria Vinci*. K diskusiji so jo izzvala nekatera izvajanja slovenskih predavateljev. Poudarila je predvsem pozitivno vlogo tržaškega zgodovinopisja, ki je v zadnjih desetletjih detabuiziral marsikateri mit tržaške zgodovine. Kriminalizacija fašizma po njenem mnenju ne dovoljuje posploševanja krivde na ves italijanski narod. Dela, ki jih v zadnjem času izdaja Inštitut za odporništvo, so dokaz, da mora vsak narod pisati globalno zgodovino celotnega območja in prav v tem smislu, je dejala Vincijeva, je bilo v Trstu veliko narejenega. Mednarodni simpozij je ves čas spremljalo večje število poslušalcev, med katerimi so bili tudi nekateri protagonisti takratnih dogodkov. Poteku znanstvenega srečanja je vseskozi dajal ton predsednik Zgodovinskega društva za Južno Primorsko *Salvator Žitko*, ki je s svojimi komentarji blažil ali vzpodbujal nastale ostrine ali nenadne oseke.

Metka Gombač

XVI. ARHIVSKO ZBOROVANJE PTUJ 95.

Slovenski arhivi in javnost, 27.–29. septembra 1995

Zborovanje slovenskih arhivistov sta organizirala Arhivsko društvo Slovenije in Zgodovinski arhiv Ptuj. Tradicija je že, da so zborovanja, ki jih organizirajo kolegi iz ptujskega arhiva izredno dobro pripravljena in zato tudi zelo številčno obiskana. Tudi 16. zborovanje na temo *Slovenski arhivi in javnost* v tem pogledu ni bilo izjema. Oblike dela z javnostjo se med seboj prepletajo, vendar so organizatorji celoten sklop zaradi lažjega obravnavanja razdelili na več tem: slovenski arhivi in javnost, publicistična dejavnost arhivov, pedagoško delo v arhivih, razstavna dejavnost v arhivih ter arhivi in javnost – vsakdanji stiki.